

HOMOKI ANDREA

Viharsarki nevelőszülők mint a posztmodern gyermekkor formálói

A „Gyermekevédelem a posztmodern gyermekkorban” című konferencia felhívásához kapcsolódóan a tanulmány a Békés megye gyermekvédelmi szakembereinek körében folytatott kutatási eredményeinket mutatja be. A 2009 őszén teljes körű, reprezentatív mintán folytatott kutatás két, nagy témakört érintett: Egyfelől a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekeket gondozó nevelőcsaládok társadalmi, demográfiai, gazdasági státusát, illetve a szakmai mivoltuk tudatossága, nevelői munkavégzésük hátterében a család materiális és szellemi feltételrendszereiből adódó lehetőségek és korlátok körét; másfelől a gyermekvédelmi szakellátott gyermekek jellemzőit, a posztmodernitás fogyasztási, szabadidő-eltöltési és társadalomlélektani dimenzióiban, a gyermekvédelmi szakemberek szemszögéből.

I. Bevezetés

Az UNICEF és a Magyar Pszichológusok Egyesületének „Az eltűnő gyermekkor nyomában” című konferenciájának „Gyermekevédelem a posztmodern gyermekkorban” című témája ihlette kutatásunkat, amelyben a Békés megyében működő nevelőszülői hálózat gyermekvédelmi aktorait vizsgáltuk a posztmodern gyermekkor vonatkozásában.

A gyermekvédelmi ellátásban részesülő szakellátott gyermekeket az „eltűnő gyermekkor” többféleképpen is veszélyeztetheti. A származási, vér szerinti család diszharmonikus háttere miatt sokuknál az életkort meghatározó különböző dimenziók közötti egyensúly felborulása tapasztalható, azaz a testi, értelmi, érzelmi fejlettséget jelölő életévek nem feltétlenül esnek egybe egymáshoz képest sem, illetve a tényleges születéshez viszonyított életkorral sem. Bizonyos életterületeken sokkal érettebbek, máshol azonban nagy lemaradásokat mutatnak a fejlődésük terén. Az elsődleges szocializációs szintén az élet korai, szenzitív időszakában átélt traumák jelentősen befolyásolják és meghatározzák a gyermek testi, lelki, szellemi, szociális fejlődését. A vér szerinti családjukban nevelkedő kortársaikhoz képest számukra a „gyermekkor” nem biztosítja ugyanazokat az alapokat, amelyre az egészséges érett személyiség épülhet.

Amikor a gyermekkorról beszélünk, legtöbbünknek a játékkal, mókával, kacagással teli, gondtalan évek emlékképei villannak fel. A családjukból kiemelt, gyermekvédelmi gondoskodásban élők számára ez a fajta „gyermekkor” már azelőtt megszűnik, mielőtt elkezdődhetett volna.

Esetükben a gyermekvédelmi rendszer alap- és szakellátásának intézményeiben dolgozó segítő szakemberek munkáján, elhivatottságán is múlik, hogy az átélt kríziseken túl pozitív élményekkel, életérzéssel gazdagodjanak gyermekkorukban. A gyermekvédelem célja a gyermeki személyiség egészséges fejlődésének biztosítása, a veszélyeztetettség megelőzése, vagy a már kialakult veszélyeztetettség megszüntetése. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a gyermekvédelem célja az egészséges személyiségfejlődést elősegítő, megalapozó gyermekkor visszaadása, biztosítása, akár a saját, vér szerinti családjában, akár helyettesítő védelemben, nevelőcsaládban, vagy valamilyen gyermekotthonban él a kiskorú.

A gyermekvédelem a maga komplexitásában kiterjed minden gyermekre, függetlenül attól, hogy hány éves, hol és kik nevelik. Magyarországon a gyermeki jogok deklarálása a rendszerváltás utáni években valósult meg, az 1991. évi LXIV. törvény ratifikálásával. Tanulmányunkban nem tartjuk szükségesnek a gyermeki jogok teljes körű felsorolását, az azokra való utalást azonban igen, hiszen sok esetben joga van a 0–18. életévében járó korosztályoknak ahhoz, hogy a sokak által posztmodernként, posztindusztriálisként fémjelzett társadalom számos ártó, káros hatásával szemben védelemben részesüljenek. „A gyermeki jogok speciális védelmet kívánnak. A gyermekek gyenge érdekérvényesítők, nem tudnak megszerveződni, szétszórtak, nincsenek tisztába a jogaikkal, függők, kihasználhatók és kizsákmányolhatók. Többféle speciális veszélyeztetésnek vannak kitéve.” (Szabó, 2008)

Mit is jelent a posztmodernitás? Hogyan értelmezhető a gyermekvédelemmel kapcsolatosan, értelmezhető-e egyáltalán a posztmodern gyermekkor a gyermekek és az őket nevelő szülők társadalmi makro-csoportjának valamennyi szereplőjére?

Az alábbiakban a posztmodernitás társadalomtudományi meghatározási kísérleteit, megközelítési módjait igyekszünk röviden felvázolni, majd a posztmodern gyermekkor sajátosságait vizsgáló tudományos munkák ismertetése után elköteleződünk, egy, a Békés megyei nevelőszülői hálózat szakembereinek körében végzett, empirikus kutatásunkat is meghatározó irány mellett.

II. A posztmodernitás értelmezési keretei

II.1. A posztmodern társadalom megközelítésmódjai

A posztmodernitás fogalmának megjelenése közel egy évszázadra nyúlik vissza a tudományos szóhasználatban. Az irodalom, a filozófia és a bölcsészettudományok különböző területein túl, az építészeti alkotások jellemzésére is használták a második világháború előtt. A szóhasználat általánossá azonban csak az 1960-as évektől vált, amikor a modernitással

kapcsolatosan megfogalmazott kritikák sorozata mentén sokan a heterogenitást kezdték el hirdetni.

Posztmodern nem lenne modern nélkül, modernitásról pedig nem beszélhetnénk, ha nem létezne-létezett volna premodern.

„A premodernitástól eltérően a modernitás feltételezi, hogy az emberi rend se nem természettől adott, se nem istentől eredő, hanem sérülékeny és esetleges. Mindazonáltal a tudomány fejlődésével és alkalmazásával az emberek ellenőrizni tudják a természetet (...) a modernitás vezéreszméje a tudás megbízható alapjának keresése. Feltételezik, hogy létezik a világról szóló igazság, de azt is, hogy ez nem a felszínen található meg, hanem a jelenségek mögött rejlik.” (Parton-O’Byrne, 2006. 57. o.) A modernitás egyenlete röviden a következő: külső realitás – objektív tudás – bizonyosság a tudás vonatkozásában – igaznak nyilvánítás – szakértői státus adományozása az igazság és tudás hordozóinak. A modernista igazság kötve van a bizonyossághoz, a külső realitáshoz és az objektív tudáshoz. (Flaskas, 1997)

A fenti meghatározások azt sugallják, hogy a modernitás mögött a társadalmakban a rendet, a bizonyosságot, a tökéletes biztonságot feltételezték, majd a 20. század második felében egyre inkább felismerték, hogy nem lehet egyetemes igazságokról (tudomány), mindenre kiterjedő és érvényes ítéletekről (etika) és egyfajta ízlésről (esztétika) beszélni.

A posztmodernitás egyik lényegi eleme annak a gondolatnak az elutasítása, hogy létezhet egyetlen olyan elmélet és hitrendszer, amely felfedi az igazságot, a másik pedig az, hogy az igazság valamint az annak megismerésére való törekvés sokszínűsége, pluralizmusa mindennél fontosabb.

A modernitást követő kor értelmezésekor – az elnevezések kavalkádján túl – közös kiindulópontot jelentenek azok a társadalmi jelenségek, amelyek jellemzik az úgynevezett „késő-modern”, „posztindusztriális”, „poszt-tradicionális”, „posztmodern” kort. Ezen sarkpontok közé tartozik a társadalmi változások ütemének felgyorsulása, a különbözőségek, a heterogenitás és a sokszínűség fokozódó jelentősége, az egyéni választás és szabadság mindent elsöprő tudata, valamint az, hogy az egyének, csoportok ráébrednek a valóság társadalmilag, gazdaságilag, politikailag konstruált jellegére.

Megváltozik a tudás státusa (D. Bell, 1973), az egyéni életcélok felértékelődnek, az egyén igyekezetén múlnak a dolgok. „Mindenki önmagára van utalva. S mindenki tudja, hogy ez az önmaga kevés.” (Habermas–Lyotard–Rorty, 1993. 37. o.)

Összefoglalva, a fenti meghatározások értelmében, a sokféle társadalmi igazság létezésének felismerését jelenti a posztmodernitás, mely „igazságok” értelmezése relatív, az értelmező társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai státuszától, neveltetésétől, „szemüvegétől” függően.

Mások a posztmodernitást nem tekintik a társadalom egészére kiterjedő jelenségnek.

Lyotard (1993) a tudomány, a magas kultúra – elsősorban az irodalom és művészetek – területén zajló változások elemzéséből vezeti le a posztmodernitás jelentését, társadalomlélektani megközelítésekben pedig a posztmodern társadalom jellegzetes kulturális mintázatáról, a fogyasztói társadalom kialakulásáról olvashatunk.

Ritzer (1997) meghatározásában a modernitást követő korról van szó, mely a fogyasztás forradalmasításának világa.

Hankiss (1997) írásában kifejti, hogy a posztmodern ember bizonytalan, idegen számára a világ. Ennek a bizonytalanságnak a kor kulturális sajátosságaiban kell keresni a gyökereit. Keresi az ember a biztonságot, a kiszámíthatóságot, az ellenőrizhető, racionális dolgokat. A fogyasztás a posztmodern korban ezt a célt szolgálja, túllép a primer szükséglet-kielégítéshez kötődő funkcióján, szorosan kapcsolódni kezd a magasabb rendű szükségletek, mint például az önmegvalósítás szükségleteihez is, így a fogyasztás a posztmodernitás szimbolikus meghatározójává válik.

Riesman (1996) szerint a fogyasztási spirál „elnyeli” az egyént, elragadja a fogyasztási láz kényszere azáltal, hogy az önmegvalósítás illúziójaként jelenik meg. Az ember így elveszítheti belső kontrollját, kívülről irányítottá válhat, és ha ez megtörténik, szűkül a mozgástere, az egyedisége, egyénisége szenved csorbát.

Fukuyama (1994) szintén a fogyasztói kultúra mindent elsöprő kiterjedését állítja posztmodern korunk kapitalista fejlődésének középpontjába, ahogyan Bauman (2002) is a haladással lépést tartást biztosító modern technikai eszközök birtoklása révén nyert folyamatos mobilitás, mozgáskényszer, ugyanakkor szabadság illúzióját éli át az ember a posztmodernitásban.

Értelmezhető a posztmodernizmus úgy is, mint a modernizmus új eszközökkel való folytatása, melynek mozgatórugója a technológia. (Nagy, 1993)

II.2. A posztmodern gyermekkor értelmezési keretei

A társadalomtudománnyal, ezen belül is a gyermekek, családok késő modern kori helyzetéből fakadó társadalmi problémákkal foglalkozó kutatók számos tudományos munkában adtak a 20. század végén, a XXI. század elején hangot a „gyermekkor luxussá válásával” (Garbarino, 1993), a „gyermekkor halálával” (Buckingham, 2002), és a „gyermekek további felnőttesítési folyamatának elharapódzásával” (Vajda, Kósa, 2005), továbbá a „siettetett gyermekekkel” (Elkind, 2001; Vajda, 2009), illetve a „gyermeklét-felnőtség határvonalának elmosódásával” (Hofferth, Kinney, Dunn, 2009) kapcsolatos félelmeiknek. A felsorolt szerzők írásaikban szemléletesen tárják fel a globalizáció folyamataival szorosan együtt járó veszélyeztető tényezőket, melyektől – egyöntetűen hangsúlyozzák – a gyermekeket csak a felnőtt társadalom tagjai védhetik meg. Arra azonban, hogy ezt hogyan tegyék – amikor a posztmodern társadalmak gyermekeinek legkorábbi életszakaszaiba is betör a média, a reklám, hovatovább a szülői fogyasztáson, a gyermek szűkebb és tágabb társadalmi környezetében lévő felnőttek ajándékozási szokásainak jóvoltából a gyermek komoly piaci célponttá és áldozattá válik –, nehezen adható egyszerű válasz.

Abban is egyetértenek a témában publikáló szerzők, hogy a gyermeklét értelmezésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a társadalmi folyamatokat, melyek átrendezték az elmúlt évszázadban a családi struktúrákat, s amelyek nyomán a gyermekes család egy speciális „felvevő

piaccá” formálódott, ahol a gyermekekre fordított „minőségi időhöz” számos megvásárolható-megvásárolandó „érték”, státus-szimbólumként is értelmezhető játéktárgy tartozik. Ez utóbbiakat illetően gondolhatunk a csecsemőkhöz beszélő, a fél éves kortól másfél éves korig a gyermekeket tízig számolni tanító „teknősbe bújt éneklő nénire”, vagy éppen az ábécé memorizálásában segítő egyéb játékokra (Vajda, 2009), amelyeket joggal tekinthetünk a posztmodern kor vívmányainak.

A gyermekkor posztmodern jellegének megragadásának azonban csak egy, és közel sem kizárólagos területe a játéktár elemzése. A másik terület a jóval tágabb értelemben vett életterek (gyermek – felnőtt világ terein) összevetése. A gyermekkor értéktelenné válásának igazolását látják a szerzők akkor, amikor szűkül a gyermekek előtt zárt társadalmi nyilvánosság színtereinek a köre, azaz a gyermekek megjelenhetnek – szolgálva ezzel a szülő kényelmét és alátámasztva a szülőségéhez szorosan kapcsolódó alkalmazkodás elutasításának tényét (Vajda, 2009) – bárhol, ahol a szülőnek teendője akad, a kozmetikától a szaunán át, a bevásárló központokig.

Egy újabb, de az előző területektől semmi esetre sem kezelhető elkülönítetten a média világa, a televízió és az újabb médiatechnikai vívmányok által uralt létér. Sokak szerint a „hálózati Dada” (Cyber Sitter) -ként is definiált televízió számlájára írható a gyermekkor halála (Buckingham, 2002.) mely eltörli a határt gyermek- és felnőttkor között, ezáltal azon túl, hogy mélyíti a generációs szakadékot, gyengíti a felnőtt befolyását, rálátását is gyermeke személyiségfejlődésére, leszűkítve ezzel a gyermek megóvására, védelmére irányuló lehetőségeinek körét is.

A posztmodern kor fentiekben összefoglalt és vázolt ártalomforrásainak kitett gyermekek esetében pedig súlyos árat fizet a gyermek, a család és a társadalom is, amikor a szocializáció különböző színterein az éérésükben, felnőtté válásukban „siettetett gyermekek” (hurried child) nehezen kezelhetőségével, nehezen nevelhetőségével, fokozódó agressziójának ön- és/vagy mások felé irányuló formáival (öngyilkosság, erőszakosság), túlterhelésből fakadó pszichoszomatikus tüneteinek kezelésével kell szembenéznie, megküzdnie, és a tradicionálisan értelmezett felnőtt szerephez mérten segítenie, „gyógyítania”.

Az optimális az lenne, ha a szülőnek, nevelőnek nem korrigálnia kellene, hanem a „józan ész” kritikai hozzáállásával tudná kivédeni a posztmodern kor gyermekeket veszélyeztető elemeit, azaz a „tűzoltás” helyett az elsődleges prevenció, a megelőzésre való képesség kialakítására, formálására helyeződne a hangsúly. A felnőtt társadalom tagjainak szemléletformálása elengedhetetlenül szolgálná azt, hogy az egyre bővülő, gyermekeket célzó fejlesztési-, és szórakoztatási kínálat ne írhasa felül a minőségi (megfelelő irányú és tárgyú kötődésekre lehetőséget nyújtó) gyermekkort, még napjaink késő modern viszonyai között sem.

A posztmodernitás sokféle megközelítésének és definíciós kísérletének ismeretében számunkra nyilvánvalóvá vált, hogy abban az esetben, ha elfogadjuk a technológiai fejlődés és a fogyasztói kultúra begyűrűzésének elméleteit, nem szűkíthető le a posztmodernitás az életnek mindössze néhány területére. A modernitás és így a posztmodernitás fejlődési üteme változó lehet ugyan, de a fejlődési szakaszok rendre követik

egymást, ahogyan ez a tradicionális, premodern társadalmak fejlődését tekintve is így alakul. A fejlődés, ami minden esetben sorozatos változásokkal jár, pedig minden életterületre és életszakaszra hatást gyakorol, kiterjed, ezért kutatásunkban a posztmodern gyermekkor jellemzőit is főként a fogyasztási, kulturális, művelődési szokások, a személyiséget ért károsító mechanizmusok mentén vizsgáljuk a mintába bekerült nevelőcsaládok esetében.

III. A gyermekvédelem terei a posztmodern korban

Akár családjában nevelkedik, akár helyettesítő gondoskodásban kénytelen élni egy gyerek, védelemre szorul. Joga van a védelemhez. A védelem és így a gyermekvédelem kifejezés is minden esetben pozitív kicsengésű, de értelmezési keretei igen széles körűek, attól függően, hogy „hol, mikor, miért, honnan, kiknek a szempontjából” közelítjük meg a témát.

Értelmezhető a kérdéskör általános és speciális megközelítés szerint. Abban az esetben, ha magából a gondoskodásra szoruló gyermekből indulunk ki, aki a társadalomban vér szerinti szülei, rokonai és a hozzájuk kapcsolódó primer közösségek hálózatában él, egy átfogóbb, általános gyermekvédelem meghatározáshoz jutunk.

Az általános gyermekvédelem részét képezik azok a társadalmi intézmények, melyeknek rendeltetésük szerint biztosítaniuk kell a gyermekek számára az egészséges testi, lelki, szellemi, erkölcsi személyiségfejlődéshez szükséges feltételrendszereket. Ezen intézmények a gyermek fizikai, pszichikai, mentális és szociális szükségleteinek megfelelő szintű kielégítését célozzák.

A „speciális gyermekvédelem” értelmezésekor a gyermek egészséges személyiségfejlődését veszélyeztető események folyamatába beavatkozó, a fennálló problémák kezelését, megoldását célzó intézményekre és az általuk nyújtott szolgáltatások körére gondolunk. Ide tartoznak tehát azok a speciális gyermekvédelmi intézmények, amelyek a gyermekvédelmi ellátórendszer valamely ágának részét képezik: vagy személyes gondoskodást nyújtó alapellátások, vagy szakellátások.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők egy viszonylag jól körülhatárolható – a gyermekek össztársadalmi makro-csoportján belül hátrányos helyzetükből adódóan – sajátos mikro-csoportot alkotnak. A természetes, támogató közeget jellemző diszfunkciók miatt társadalmi, professzionális segítségre van szükségük ahhoz, hogy emberhez méltó életutakat járhasanak be. A 20. század végén, 21. század elején az Európai Unió tagállamaiban, így Magyarországon is prioritásként jelenik meg a leszakadó társadalmi csoportok reintegrációjának minél hatékonyabb megvalósítása. Rövid-, közép- és hosszú távú célrendszerekhez társított szakmai feladat az önálló életre nevelés. Ahhoz, hogy az életút valóban sikeres lehessen a szakembereknek és a társadalmi csoportoknak közösen, hosszú és időnként gyötrelmes utat kell bejárniuk, amikor ennek a nemes célnak és feladatnak a megvalósításáért küzdenek a hétköznapi gondozó, nevelő, oktató, fejlesztő szakemberei.

Magyarországon az 1997. évi XXXI. számú törvény szól a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (továbbiakban Gyvt.). A törvény-

ben kirajzolódik a hazai gyermekvédelmi ellátórendszer struktúrája, az egyes elemekhez kapcsolódó cél- és feladatrendszerek sora. A törvényi előírások gyakorlati megvalósulásának vizsgálata több szempontból érdekes és izgalmas kutatási terület. Feltárulhatnak a kutatási eredmények függvényében olyan hiányok, esetleg többlettartalmak, átgondolásra érdemes passzusok, amelyek a joganyag szövegezése szintjén a gyermek érdekét szolgálják, a gyermeki jogok érvényesülését hivatottak elérni, a hétköznapiak manifesztálódási folyamataiban azonban éppen az ellenkező hatás jelentkezik. Mint minden rendszernél, a gyermekvédelmi rendszer szabályozó mechanizmusainál is több ponton felvetődhet a kérdés: *Kinek az érdeke érvényesül elsődlegesen? A fenntartóé, működtetőé, a védelmezőé, a védelemben részesülőé?* A gyermeki jogok deklarálásáról szóló joganyagok alapelveinek és célkitűzéseinek ismeretében a válasz egyértelmű, de vajon igaz is? Valóban jól jár a gyermek, pontosabban valóban ő jár a legjobban? A kissé provokatív kutatási kérdések megválaszolása érdekében a tanulmány további részeiben a gyermekvédelmi rendszert, s annak a kutatásunkhoz szorosan kapcsolódó elemeit objektívnak ítélt szabályozó dokumentumok, tanulmányok és statisztikai adatok alapján ismertetjük.

III.1. A gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek a statisztikai adatok tükrében

A gyermek egészséges testi, lelki, szellemi, erkölcsi fejlődését veszélyeztető körülmények fennállása esetén a családból való kiemelésre csak abban az esetben kerül sor, ha a gyermekvédelmi rendszer alapellátásában¹ működtetett szolgáltatásokkal nem oldható meg a probléma, a gyermeknek átmenetileg, esetleg tartósan nem érdeke, hogy az őt veszélyeztető vér szerinti családjában nevelkedjen. Az átmeneti vagy tartós neveltként nevelésbe vett gyermekek gondozási helyének (gyermekotthon valamely típusának, nevelőszülői elhelyezésnek)² és gyermekvédelmi státuszának³ meghatározásáról a Gyermekvédelmi Szakértői Bizottság⁴ szakmai csoportja dönt. A probléma jellegétől, a

¹ Az alapellátás szolgáltatásait a család és a gyermekek otthonukban vehetik igénybe, ezek többsége önkéntesen és ingyenesen hozzáférhető (pl.: bölcsőde), veszélyeztetés esetén azonban az első fokú gyámhatóság védelemben veheti a gyermeket és kötelezheti a szülőket ezek igénybe vételére, egyidejűleg családgondozót rendel ki. Amennyiben a veszélyeztetettség tartósan fennáll, az alapellátásban dolgozó szakemberek kezdeményezhetik a gyermek szakellátásba vételének beindítását.

² Gyermekotthon típusai: (speciális otthon; vizsgálóotthon; különleges otthon; utógondozó otthon, lakásotthon). Nevelőszülő, hivatásos nevelőszülő, speciális hivatásos nevelőszülő kategóriákat különböztet meg a Gyvt.

³ Különleges: 0-3 éves és/vagy tartósan beteg, illetve fogyatékkal élő gyermekek. Speciális ellátási igényű: súlyos személyiségzavarokkal küzdenek, pszichotikus vagy neurotikus tünetekkel rendelkeznek, súlyos disszociális tüneteket mutatnak, vagy pszichoaktív szereket használnak.

⁴ Szociális munkás, pszichológus és gyermekorvos, amennyiben a gyermek pszicho-, szociális-, mentális állapota megkívánja, a bizottság kibővíthető gyermekpszichiáter és gyógy-pedagógus személyével.

gyermek testi, lelki, szellemi, erkölcsi állapotától függően az otthont nyújtó gyermekvédelmi szakellátás valamely intézménytípusába, gondozási helyére kerülhet a gyermek, ameddig helyzete megnyugtatóan, tartósan meg nem oldódik, a vér szerinti családjába való visszahelyezéssel, esetleg örökbefogadással.

Magyarországon, 2009 januárjában 17 532 fő (KSH, OSAP 2009) részesült gyermekvédelmi szakellátásban. Az alábbi táblázatban státus szerinti megoszlásuk olvasható az országos és megyei adatok vonatkozásában.

1. táblázat A gyermekvédelmi szakellátottak megoszlása gyermekvédelmi státus szerint (fő)

	Ideiglenes hatályú elhelyezett	Átmeneti nevelt	Tartósan nevelt	Összesen
Országosan	932	15 167	1433	17 532
Békés megyében	35	486	35	546

A gondozási hely típusát tekintve Magyarországon a gondozott gyermekek többsége (9902 fő/56,2%) nevelőcsaládban él. A határ túlsó oldalán, Romániában ez az arány mindössze 29,6%. (ANPDC 2008) A nemzetközi és az országos arányokhoz viszonyítva a vizsgált megyében kedvezőbb kép mutatkozik. Békés megyében a szakellátásban élő gyermekek 65,6 százaléka él nevelőszülőknél. Az országban ennél kedvezőbb helyzet csak Pest megyében (80,5%), Bács-Kiskun megyében (77,4%), Baranya megyében (69,4%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (66,7%) mutatkozik. A vizsgált megye a nevelőszülői férőhelyek és kihasználtság tekintetében az ötödik helyen áll. Az alábbi táblázatban a gyermekek elhelyezésének megoszlása látható gondozási forma és hely szerint Békés megyében.

2. táblázat A gyermekek elhelyezése gondozási forma és hely szerint (fő)

	Ideiglenes hatályú elhelyezett	Átmeneti nevelt	Tartósan nevelt	Összesen
Gyermekotthon	3	152	9	164
Nevelőszülői hálózat	32	311	15	358
Ápolást, gondozást nyújtó intézmény	–	23	1	24

III.2. A nevelőszülői szakma megközelítése törvényi és társadalmi oldalról

A Gyvt. deklarálja a nevelőszülői hivatás feltételrendszerét, pontos keretek közé állítva a nevelőszülői feladatvállalás személyi feltételrend-

szereit, azaz meghatározza az említett jogszabályban, hogy ki lehet nevelőszülő hazánkban.

Eltérések vannak a nevelhető, elhelyezhető gyermekek létszámát tekintve attól függően, hogy a nevelőszülő hivatásos, speciális hivatásos nevelőszülő, vagy – egyszerűen – nevelőszülő.

Hivatásos nevelőszülő az, aki megfelel a képesítési előírásoknak, speciális hivatásos nevelőszülő az, aki ezen felül alkalmas a nála elhelyezett speciális ellátást igénylő gyermek nevelésére.

Saját gyermekeit is beszámítva a nevelőszülő (köznapi szakmai szóhasználat szerint a továbbiakban: hagyományos nevelőszülő) saját gyermekeivel együtt összesen 4 gyermek nevelését, gondozását láthatja el.

Hivatásos nevelőszülő saját gyermekeit is beszámítva legalább 3, legfeljebb 7 gondozott együttes ellátását biztosíthatja.

Speciális hivatásos nevelőszülő saját gyermekeit is számításba véve maximum 3 gyermeket nevelhet. A gyermekek gondozásba helyezésénél a működtetőnek minden esetben figyelembe kell vennie a gyermek és már a családban élő többi gyermek, fiatal felnőtt állapotát. Az előírt gyermeklétszámoktól a gyermek érdekében való hivatkozással a nevelőszülőt megbízó, alkalmazó működtető eltérhet.

Több mint 10 évvel a gyermekvédelmi törvény bevezetését követően a gondozási helyek típusának megoszlását tekintve az országos statisztikai adatok azt igazolják, hogy a gyakorlatban is elsődlegessé vált a családi környezetben zajló nevelés igénye. A családjukból átmenetileg vagy tartósan kiemelt gyermekek többségének reszocializációja nevelőcsaládokban zajlik. Egy másik, nagyobb csoportot képeznek azok a gyermekek és fiatal felnőttek, akik ugyan gyermekotthonban élnek, de annak lakásotthoni formájában, azaz szintén családi közegben, családi házakban. A kutatási terep (Békés megye) a regionális érték alatti, azonban az országos érték feletti mutatója alapján a nevelőszülőnél elhelyezett kiskorúak aránya más gondozási helyeken élő kortársaikhoz viszonyítva 65,6%. Az országos arány 56,6%, Dél-Alföld régióinak arányszáma ebben a vonatkozásban 71,1%. (KSH, 2009)

Mind a nevelőszülői szakma vállalását, mind a lakásotthon működtetését nehezítheti azonban a gyermekvédelmi munka – köznapi szóhasználatban mai napig élő, számos negatív attitűdöt, pejorativitást hordozó állami gondozás – társadalmi megítélése.

A tágabb társadalmi környezet leggyakrabban megfogalmazott, felszínre törő előítéletei – a teljesség igénye nélkül – a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekekkel szemben (Herczog, 1998):

- bűnözők, alkoholisták lesznek
- értelmileg sérültek
- „vérükben van a rosszság”, „genetikailag kódoltak” a negatívumaik
- nevelési, oktatási intézményekben vér szerinti családban élő kortársaikhoz képest számottevően gyengébben teljesítenek
- magatartászavarokkal küzdenek
- „hiperaktívak”.

Az előítéletek többsége a régmúltban gyökerezik, ahogyan a szervezett gyermekvédelmi ellátás is. Nagy embervesztéseket követelő háborúk,

éhínségek, járványok után a tömegesen árván maradt gyermekek elkalodását, bűnözővé válását kívánták megoldani különféle formában. „Nagyon erős volt a hit az öröklött hajlamokban, a munka és a büntetés nevelő hatásában, s a gyermekkor jelentését és jelentőségét közismerten csak a 19. század második felétől kezdték fel- és elismerni. Ugyanakkor a gyerekek nevelése, tanítása, tartása mindig pénzbe került, a költségeket pedig az adott közösségnek kellett vállalnia. Ezért arra törekedtek, hogy minél kevesebb pénzből és minél kevesebb gonddal járjon e dolog, nem pedig arra, hogy a gyermekeknek minél jobb legyen, és esélyeik növekedjenek, vagy legalábbis hátrányaik csökkenjenek.” (Herczog, 1995. 84. o.)

A 20. század első évtizedeiben a főként szociális okokból gondozott gyermekeket tágabb családi, rokon körben látták el (helyettesítő szülőként), illetve az állam fizetett a szülőnek, hogy saját otthonában nevelhesse gyermekeit. A második világháború előtt a gondozott gyermekek 80 százaléka nevelkedett így.

1945 után a nevelőszülői hálózatok leépítése következtében ez az arány 20% alá esett. A helyettesítő nevelés (Vajda, Kósa, 2005.) nevelőszülői formájához kötődő ellenérzésekre okot adó kutatási eredményekről író szerzőpáros egyszerre cáfolja a fentiekben ismertetett devianciák örökletes voltát, és hívja fel a figyelmet a nevelőszülők szülői beállítottságának, elkötelezettségének hangsúlyos voltára is. A második világháború utáni gyermekvédelmi struktúraváltás okaként említik a számos szépirodalmi műben (Árvácska, József Attila és nővére öcsödi megpróbáltatásai) is megjelenő gyermekek kizsákmányolásáról, dolgoztatásáról, sanyargatásáról szóló helyzeteket, amelyekben sok esetben a személyiségük, habitusuk folytán arra alkalmatlan felnőttek csak az állami juttatásért, anyagi kényszerből vállaltak nevelőszülői feladatot. A nevelőszülői szakma társadalmi megítéléséhez kötődő ellenérzések további elemzők szerint (Domszky, Hazai, Herczog, 1994) ide nyúlnak vissza. Hosszú évtizedekig nem tekintették professzionális munkavégzésnek a nevelőszülőiséget, az otthon, családban végzett munka elértéktelenedett, a családdal szemben a nagy közösségeket emelték elsődleges szocializációs szintté, speciális neveléstudományi ismeretek szükségességét hangsúlyozták a családjukból kiemelt gyermekek esetében.

Amióta létezik annak gyakorlata, hogy emberek a családjukban nem vér szerinti gyermekeket nevelnek, azóta valamiféle juttatást, javadalmozást a költségek fedezésére mindig biztosítanak a helyi társadalmak (egyházak, települések).

A nevelőszülőkkel szemben napjainkban is leggyakrabban artikulálódó ellenérzések – miszerint „csak a pénzért nevelik a gyerekeket, dolgoztatják őket, hogy hasznot termeljenek saját családjuknak, nem ugyanúgy részesítik a szeretetükben” stb. – ebből, és a fentiekben már említett negatív példák továbbéléséből fakadhatnak.

A törvényi és szakmapolitikai előírások értelmében napjainkban a *nevelőszülő kötelessége, hogy biztosítsa a gyermek gondozását, nevelését fizikai, pszichikai, intellektuális és érzelmi, szociális fejlődése érdekében*. Biztosítania kell a gyermek beilleszkedését a saját családjába, egyenlő bánásmódban részesítve őt a család többi tagjával. Elő kell segítenie a gyermek társadalmi beilleszkedését egy olyan szakmai team tagjaként,

mely szakmai csoportnak tagjai sokszor maguk is kirekesztővé válnak, és talán nem is tudják, hogy miért és hogy milyen régóta.

A nevelőszülőség több mint szakma, a mi értelmezésünkben létformának tekinthető. Nevelőszülőként és nevelőszülőnél „létezni” azonban nem egyszerű, különösen, ha számításba vesszük, hogy a gyerek egy sajátos, terhelt élethelyzetben, életkörülmények közül érkezik a családba, s hogy őt hatékonyan reszocializálni csak úgy lehet, ha a befogadás és elfogadás kölcsönösen létrejön a nevelőszülő és a gyerek között. A nevelőszülői feladat ellátásához kötődő, a nevelőszülő–gyermek kapcsolat-építési folyamatban rejlő nehézségekről írt összefoglaló tanulmányában. (Kálmánchey Márta, 2001)

A szerző által diádikusként definiált, vagyis a kapcsolat kettősségében megoldandó problémaként jelennek meg a következők: az eltérő szociokulturális háttérből eredeztethető másság elfogadása; az esetleges feltétel nélküli elfogadás hiányának a gyerekek lelkét tovább traumatizáló hatásai; a nevelőszülőség létformajellegéhez való igazodás nehézségei: az életvezetés újraszervezése, átstrukturálása; a családon belüli, vér szerinti kapcsolatok tudatos ápolása, óvása; a nevelt gyermekek viselkedésének tudatos értelmezése, segítő nevelőként, professzionális segítői szemmel (pl. annak megértése, hogy „nem neki szól a dac, a düh, a boldogtalanság”, vagyis hogy minden megnyilvánulásnak van oka, s hogy a különféle viselkedések mögötti feszültségeket, problémákat csak odafigyeléssel, elfogadással fogja tudni megoldani). A helyzet jobb megértéséhez a szerző rávilágít a gyermeki oldal nehézségeire is, vagyis arra, hogy mekkora pszichés terhet jelent egy amúgy is sérült, szorongató helyzetből érkező gyerek számára az új környezethez való alkalmazkodás, az ismerkedés, az addig számára idegen emberekkel való összeismerkedés.

A kutatás rövid bemutatása

A kutatást 2009 szeptemberében folytattuk a Dél-alföldi régió Békés megyei nevelőszülői hálózatában. Az elmúlt években az otthont nyújtó ellátás legmeghatározóbb szakmai egységévé vált a megyében a nevelőszülői hálózat, ahogyan dolgozatunk korábbi fejezetében már kimutattuk, a szakellátásba kerülő gyerekeknek közel 70 százaléka él a helyettesítő védelem idején családban, az elmúlt évtizedben a gyermekotthoni elhelyezéssel szemben a nevelőszülői elhelyezési arány jelentősen növekedett, gyermekvédelmi struktúraváltás rajzolódott ki.

A nevelőszülők száma az ezredfordulótól csaknem megkétszereződött, hiszen a vizsgált területen 2000-ben 69 nevelőszülő tevékenykedett, napjainkban számuk eléri a 130-at.

Kutatásunkat a 2009-ben, aktívan nevelőszülőként, hivatásos nevelőszülőként tevékenykedő szakemberek körében végeztük. A populáció teljes körére kiterjedt a vizsgálatunk, s bár országosan nem, de megyei szinten a kutatás reprezentatívnak tekinthető, a válaszadási arány meghaladta a 70 százalékat.

Az általunk összeállított önkitöltős kérdőív változóinak SPSS statisztikai programmal végzett elemzése során arra kerestük a választ, hogy *a nevelőcsaládok expanziójának hátterében milyen külső és belső motivációk*

húzódnak meg. Továbbá: milyen társadalmi, gazdasági státusú egyének vállalják a gyermekvédelmi feladatellátás ezen formáját? A kedvező statisztikai adatok mögött hogyan képesek betölteni a posztmodern kor kihívásainak megfelelően nevelő, védő szerepüket? Háztartásaikban fellelhetőek-e a gyermekek és felnőttek számára napjainkban már nélkülözhetetlenné váló információs technikai eszközök? „Virágtartó-e a számítógép, avagy ablak a nagyvilágra?” Mit jelent számukra a posztmodern gyermekkor? Milyen nehézségekkel kerülnek szembe a vállalt feladatellátás közben? Sikereiket miben látják? Társadalmi, szakmai kapcsolataik, foglalkozásuk, szabadidő-szervezésük jellemzői mentén megragadható-e a posztmodernitás kulturális mintázata?

IV. A kutatási eredmények bemutatása

IV.1. Nevelőszülők a társadalmi, demográfiai mutatók tükrében

Amikor egy gyermeket kiemelnek vér szerinti családjából, személyiségvizsgálatát, egészségügyi, mentális állapotának felmérését követően a legtöbb esetben a gyermekvédelmi törvény szellemében nevelőcsaládba helyezik. Egy egész család fogadja be, a nevelőszülői feladatot azonban minden megkérdezett esetében (100%) a családban az anya, a nő vállalja fel. Számunkra érdekes, hogy a vizsgált megyében nincs férfi nevelőszülő, holott ehhez adottak a törvényi lehetőségek. Pontos adatok ugyan nem állnak rendelkezésünkre, de ismereteink szerint más megyékben elenyésző számban előfordul, hogy a férfi létesít jogviszonyt a nevelőszülői hálózat működtetőjével.

A nevelőcsaládok többségében a 21. században is a hagyományos szerepstruktúrák rajzolódnak ki: a nők feladata a gyermekek nevelése, a háztartás vezetése, az érzelmi vezető szerepének betöltése, a férfiak pedig az instrumentális vezetők szerepét töltik be, míg a posztmodern kor vér szerinti családjaiban egyre többször fordul elő, hogy a kisgyermekkel az édesapa marad otthon az első életévekben, és a későbbiekben is főként a férfi látja el a hagyományosan főként női szerepekhez kötődő feladatokat a háztartás vezetésében. Ez általában „kényszerpálya” azoknak a férfiaknak, akik a hagyományos értelemben vett „családfői” szerepüket munka-lehetőség hiányában nem tudják, vagy így tudják betölteni.

A nevelőszülők 70 százaléka házasságban vagy élettársi életközösségben él, és a nevelőcsaládok 30 százalékára igaz az, hogy egyszülős családként funkcionál, mert a nevelőszülő egyedülállóra vált, válás, vagy társának halála következtében. Ez az arány meglepően magasabb az országos, vér szerinti gyermekeket nevelő egyszülős családok arányához (26%)⁵ képest. Az eltérés mögött feltehetően a magas átlagéletkor állhat.

A válaszadó nevelőszülők átlagéletkora 52 év, a leggyakrabban választott életév, a módusz értéke 50.

67 százalékuk kevesebb mint 10 éve dolgozik nevelőszülőként, azaz

⁵ Magyarországon a KSH 2005. évi Mikrocenzus adatai szerint a gyermekes családok száma: 1 839 379, ebből egyszülős család 477 349.

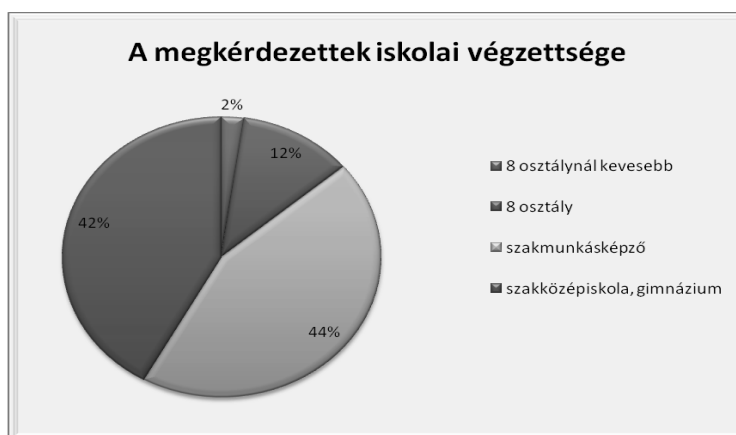
SZOCIÁLIS MUNKA

a többség a gyermekvédelmi feladatellátás struktúraváltását megelőzően nem volt nevelőszülő, a nevelőszülők többsége csak az elmúlt 10 évben szerzett nevelőszülői képesítést.

Megvizsgáltuk, hogy meghatározó lehet-e a családi állapot és az életkor, a gyermekvédelmi munkával eltöltött évek szempontjából. Szignifikáns összefüggést⁶ találtunk, amikor arra kerestük a választ, hogy miként alakulnak a fiatalabb, (45 év alatti) házasságban élő nevelőszülők munkaévei, az idősebb, házasságban élő társaikhoz képest. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a 46 év feletti házasságban élő nevelőszülők esetében a legmagasabbak a munkaévek, a fiatalabb házas és az elvált, özvegy nevelőszülőknél egyaránt régebb óta tevékenykednek.

Az alábbi diagramban iskolai végzettség szerinti megoszlásuk látható.

1. ábra A válaszadó nevelőszülők iskolai végzettség szerinti gyakorisági megoszlása

A válaszadók 14 százaléka rendelkezik legfeljebb 8 osztállyal, a fennmaradók többsége szakmunkás bizonyítványt szerzett, 42 százalékuk érettségizett. Felsőfokú végzettséggel rendelkező nevelőszülő nem tevékenykedik a vizsgált területen. Ez a jelenség még a magas átlagéletkor ismeretében is igen meglepő „az élethosszig tartó tanulás” és az „élethosszig tartó verseny” szellemében, másfelől azonban nem az, hiszen a 24 órás állandó szolgálat, gyermeknevelés, ügyintézés, a gyermekvédelmi munkával járó bürokratikus feladatok ellátása nem hagy nagy teret az önképzés formális, intézményes formájának.

Talán nem tévedünk nagyot, amikor a fenti adatok tükrében úgy ítéljük meg, hogy a magasabb iskolai végzettséget szerzett nők körében kevésbé vonzó a nevelőszülői tevékenység, mint szakma.

Az iskolai végzettség és az életkor keresztösszefüggésének tekintetében a hivatásos nevelőszülők, akik munkavállalói jogviszonyt létesítettek

⁶ A chi-négyzet értéke 0,001 és 0,01 között van (0,008).

(19%) az elmúlt 10 évben a nevelőszülői hálózat működtetőjével, kedvezőbb képet mutatnak.

Míg a hagyományos nevelőszülők 38 százaléka rendelkezik érettségivel, addig ez az arány a hivatásos nevelőszülők esetében meghaladja az 50 százalékot, és az érettségizett hivatásos nevelőszülők átlagosan 12 évvel fiatalabbak érettségivel rendelkező, hagyományos nevelőszülő társaiknál.

A válaszadók nagy többsége, 82 százaléka városban él, 2 százaléka megyeszékhelyen és 11,6 százaléka községeiben. Az adatokat tekintve megdöbbentő látszik az a hosszú évtizedekre visszanyúló közhiedelem, miszerint nevelőszülői feladatot főként faluban élő, háztáji, vagy mezőgazdasági termelést végző családokban vállalnak, gazdasági racionalitástól vezérelve, sok esetben dolgoztatva is a gondozott gyermekeket.

Természetesen a gyermekvédelmi törvény bevezetését követő szakmaiság feltételrendszerének kiépülése, a képzések szervezése, a leendő nevelőszülők felkészítési, kiválasztási, fejlesztési, támogatási, ellenőrzési mechanizmusainak kialakításának köszönhetően erről napjainkban már nem lehet szó, a városiakok magas arányának alakulására azonban a válasz az elmúlt 5 év várossá nyilvánítási eljárásaiban keresendő. A válaszadó városiak nevelőszülők 41% él ugyanis olyan településen, amelyet a közelmúltban nyilvánítottak várossá (pl. Körösladány, Vésztő, Elek).

A családok 56 százaléka nevelkedik 5–8 gyermek, 27 százaléka kevesebb mint 4 gyermeket nevelnek a nevelőszülők, azaz az esetek 83 százaléka a gyermeklétszám a törvényi előírásoknak megfelelően alakul.⁷

A nevelőcsaládok közel 20%-nál azonban előfordul, hogy 9–11 gyermek is nevelkedik egy háztartásban, mintegy lakásotthonos, „kis-gyermekeotthoni” formában. A törvényben meghatározott maximális gyermeklétszám feletti feladatellátók többsége, 67 százaléka hivatásos nevelőszülőként dolgozik a megye azon kisvárosaiban, amelyekben a legtöbb nevelőcsalád koncentrálódik: Békésen, Dévaványán, Körösladányban és Vésztőn. Érdekes, szignifikáns összefüggés⁸ mutatkozott, amikor megvizsgáltuk ezen nevelőszülők családi állapotát. A törvényben előírtaknál magasabb gyermeklétszámot jelölő hivatásos nevelőszülők mindegyike özvegy, és vér szerinti gyermekei sincsenek. Az adatok tükrében úgy tűnik, mintha házastárs és gyermekek nélkül egy személyben látnának el egy „lakásotthon” működtetését, a különbség mindössze annyi, hogy őket sohasem „váltják le” a kollégáik. A törvény lehetőséget biztosít az előírt gyermeklétszámot meghaladó gyermekelhelyezésre, abban az esetben, ha ezt a gyermekek érdeke kívánja. Újabb kutatásban célszerű lenne annak vizsgálata, hogy mi indokolja a törvényi létszámot meghaladó esetekben a „nevelőszülői keretek közötti lakásotthon” működtetését, hogy milyen érdekviszonyok húzódnak meg a háttérben és hogy kinek az érdeke valósul meg ezekben az esetekben.

⁷ Az adatfelvételt a gyermeklétszámok csökkentését eredményező törvényi módosítások előtt végeztük, ami a tanulmány megjelenésének évében az arányok további emelkedéséhez, azaz a törvényben előírtakhoz viszonyítva fokozottabb, negatív irányú eltérést jelent.

⁸ a chi-négyzet értéke 0,000

Számunkra szintén érdekes kép rajzolódott ki azokkal a válaszadókkal kapcsolatban, akiknek vér szerinti gyermeke nincs ugyan, de örökbe fogadott gyermekük van. Ők mindössze a minta 13 százalékát teszik ki, és 80 százalékuk kevesebb mint 10 éve dolgozik nevelőszülőként. Az adatokat tekintve azt gondolhatnánk, hogy nevelőszülővé válásukat követően fogadtak örökbe gyermeket, hiszen tudjuk azt, hogy törvény adta előjoga a nevelőszülőnek az örökbe adhatóvá nyilvánított gyermek örökbefogadása, esetükben azonban, a motivációs kérdésre adott válaszaik elemzését követően az derült ki, hogy mindegyikük a sikeres örökbefogadása után csatlakozott a gyermekvédelmi szakemberek közé. Az összes válaszadó által megjelölt gyermekszereteten túl, náluk megjelenik az altruizmusra való nagyfokú elkötelezettség is, és megfogalmazták, hogy örökbefogadott gyermekük sorsának átélése vitte őket arra, hogy nevelőszülővé is váljanak, még akkor is, ha a szakma társadalmi, gazdasági presztízsét a többi válaszadó nevelőszülővel egyöntetűen (100%) alacsonynak érzik.

IV.2. A nevelőszülők nehézségei, sikerei

Összevont elégedettségi mutatót hoztunk létre az indexálás módszerével, amely alapján elégedettnek tekintettük azokat a nevelőszülőket, akik valamilyen mértékben egyetértenek azzal (az öt fokú Likert skálán 4-5 értéket jelölve), hogy hivatásuk társadalmi, gazdasági megbecsültsége magas, a környezeti, társadalmi hozzáállás és a gyermekvédelmi munka körülményeinek változása nem nehezíti, hátráltatja mindennapi munkavégzésüket, illetve az anyagi helyzetük véleményezését mutató változónál azt jelölték, hogy elégedettek.

Kevésbé elégedett, aki többségében a középértékeket választotta, elégedetlennek tekintettük az összevont mutató alapján fennmaradó válaszadókat.

Ezt követően azoknak a nevelőszülőknek az aránya, akik tökéletesen elégedettek lennének 0%, kevésbé elégedett a minta nagyobb része, 68%, a fennmaradó 32 százalékot pedig kifejezetten elégedetlennek minősíthetjük.

A megkérdezett nevelőszülők nyitott kérdéseire adott válasza is alátámasztják azt, hogy a szűkebb és tágabb társadalmi környezet (szomszédok, intézmények) hozzáállását és a nevelőszülői munka körülményeinek változását nehezen viselik. Az elégedetlen válaszadók munkavégzéshez kapcsolódó öt, leggyakrabban előforduló nehézségének felsorolásaiban az első két helyen minden esetben a nevelt gyermekek iskolai beilleszkedése és a feladatellátáshoz kapcsolódó bürokrácia áll.

A kevésbé elégedettek esetében is gyakran megjelennek a következő válaszok:

- „...egyre több a papírmunka”;
- „...nehézséget jelent az iskola megbélyegző hozzáállása”;
- „...az emberek hozzáállása, lekicsinylése a nevelőszülőséggel kapcsolatban”;
- „...az iskola nehezen fogadja el ezt a helyzetet”;
- „...az iskolai társak esetenként lenézőek”;
- „...sokszor a szomszédok is ferde szemmel viselik őket”.

Munkájuknak azonban úgy érzik, van eredménye, és úgy ítélik meg, hogy ezzel elégedettek, hiszen a válaszadóknak csak 3 százaléka nem válaszolt arra a nyitott kérdésre, hogy „Mi volt eddigi nevelő munkájának legnagyobb sikere?”

Sikerként könyvelik el például azt, ha:

„...csavargó, alkoholizáló gyerekből nagyszerű felnőtt vált, aki hazajár ...”;
„...5 évesen még pelenkás, fogyatékosnak ítélt kisfiú ma 12 éves, kitűnő tanuló, zenei tehetség...”;
„...antiszociálisan viselkedő gyermek beilleszkedése a családba, iskolába...”;
„...az egyik nevelt lányom nagykorúvá válása miatt elkerült tőlem, de nagy szeretettel jár hozzám vissza...”
„...nevelt gyermekeim jól tanulnak, az egyik diplomát szerzett, szorgalmasan dolgozik.”

A fentiekből jól látszik, hogy mint semmi sem, ez a munka sem FEKETE ÉS FEHÉR. Minden helyzet, gyermekvédelmi eset más és más, s bár a többség nehézségként említi az iskolai és a társadalmi környezetbe való beilleszkedést, sikereik többsége mégis arról árulkodik, hogy végül sikerült megküzdeniük a hétköznapiakban a negatív előítéletekkel, a társadalmi kirekesztéssel és vannak olyan nevelt gyermekeik, akiknél az önálló életre való felkészítés hatékonyan, jól sikerült, vagy jó úton halad. Természetesen ez nem egy személyben a nevelőszülőn múlik. Kellenek hozzá mindazok, akik ilyen vagy olyan módon kapcsolatba kerülnek a nevelőcsaláddal, a nevelt gyermekekkel. Akár nehézségek leküzdéséről, akár szakmai sikerek eléréséről beszélünk, a társadalmi, társas és szakmai kapcsolatok minősége nagyon nagy súllyal esik latba.

IV.3. A nevelőszülők, mint a szakmai team tagjai

Elemzésünk következő részében megvizsgáljuk, hogy miként alakul a válaszadók „kapcsolati tőkéje” a munkavégzésükhöz kötődően. Az alábbi táblázatból kiolvasható, hogy kikkel dolgoznak és működnek hatékonyan együtt, és mely területeken mutatkoznak hiányosságok a szakmai együttműködések során.

3. táblázat Gyenge és erős szakmai kapcsolatok⁹

	Gyenge, az ismeretség szintjén megragadó kapcsolat	Erős kapcsolat, jó együttműködés
Családgondozóval	49%	51%
Nevelőszülői tanácsadóval	–	98%
Gyámmal	12%	88%
Szakmai vezetővel	41%	59%
Más nevelőszülőkkal	23%	77%
Óvodapedagógusokkal	31%	69%
Tanítókkal	26%	74%
Tanárokkal	26%	74%
Pszichológussal	64%	36%
Fejlesztő pedagógussal	23%	77%
Örökbefogadási tanácsadóval	81%	19%
Gyámhivatallal	38%	62%
Gyermekevédelmi felelőssel	61%	39%
Iskolai szociális munkással	73%	27%

A fenti adatokat tekintve szembevetően magas azoknak az aránya, akik nevelőszülőként nem kerülnek kapcsolatba az örökbefogadási tanácsadóval, ez jelezheti a nevelőcsaládokból való örökbeadás alacsony arányát, amely az egész ország vonatkozásában gyakran felmerülő probléma.

Megítélésünk szerint magas, 60–70% körül mozog az az érték is, amely azt mutatja, hogy a speciális gyermekvédelmi feladatot ellátó nevelőszülő, munkavégzése során nem kerül jó, együttműködő kapcsolatba az oktatási, nevelési intézményekben általános gyermekvédelmi feladatokat ellátó szakemberekkel, azaz a gyermekvédelmi felelőssel és az iskolai szociális munkással.

64 százaléknak gyenge a kapcsolata a pszichológussal, ami – ismerve a gyermekvédelmi szakellátásba kerülő gyermekek lelki terheltségét, és a tanulmány korábbi részében ismertetett, a nevelőszülői elhelyezés speciális jellegéből adódó nehézségeit (Kálmánchey, 2001) – igen magas arányként értékelhető.

Közel 50 százalékuk pedig nem működik együtt hatékonyan a családgondozóval, ami a sikeres hazagondozások alacsony arányának egyik magyarázó tényezője lehet, mely jelenség szintén országszerte általános szakmai problémaként ismert a gyermekvédelmi szakemberek körében.

A legszorosabb az együttműködés a nevelőszülői tanácsadókkal, a törvényes képviselőt ellátó gyámokkal (90–100% körüli értékek), ami

⁹ A „Milyen a kapcsolata az alábbi szakemberekkel? (1 – nincs kapcsolat, 5 – szoros együttműködés)” változó átkódolásával egy dichotóm mutatót hoztunk létre. Gyenge, az ismeretségi szinten megragadó kapcsolatként értelmeztük az 1–3 válaszokat, erős kapcsolatként, jó együttműködésnek a 4–5 értékeket.

annak ismeretében, hogy ezeknek a szakembereknek a nevelőszülő otthonában legalább három hetente látogatást kell tenniük, nem meglepő.

Pozitívumként értékelhető a más nevelőszülőkkel és a fejlesztő pedagógusokkal való szoros együttműködés, és a nevelőszülők $\frac{3}{4}$ része a nevelési, oktatási intézményekben dolgozó pedagógusokkal is hatékonyan együttműködik.

A szakmai kapcsolati tőke minőségi mutatóján túl megvizsgáltuk, hogy hányféle kapcsolatot jelöltek a válaszadók. Legalább három szakemberrel mindenki együttműködik valamilyen szinten, és legfeljebb 14 szakemberrel tartanak kapcsolatot a válaszadók.

Az összevont szakmai kapcsolati tőke mutatójának gyakorisági megoszlása értelmében az ötnél kevesebb kapcsolatot jelölőket a problémáikkal, nehézségeikkel „magányos harcosként” küzdőknek (17%) tekintettük, míg a hatnál több kapcsolatot jelölőket (83%) a „jól kooperáló” elnevezéssel illettük.

Mivel a munkavégzés társadalmi, gazdasági háttérével való elégedettség vonatkozásában a válaszadók többsége (68%) a kevésbé elégedett kategóriába esett, ennél a csoportnál vizsgáltuk meg a választások arányát. Ezt követően elmondható, hogy a kevésbé elégedettek 65 százaléka esik a jól kooperáló szakemberek közé. Azaz elégedetlenek ugyan a munkájukhoz, általuk nevelt gyermekekhez való társadalmi hozzáállással, de többségük mégsem adja fel, keresi a kapcsolatot, idézett sikereik valószínűleg ennek eredményét mutatják.

Bár az összefüggés nem szignifikáns¹⁰, mégis érdekesnek találjuk, hogy a jól kooperáló szakemberek közül 32% érzi úgy, hogy a nevelési, oktatási intézmények hozzáállása miatt évről évre nehezebb a feladata, míg a „magányos harcosok”, akik ötnél kevesebb szakemberrel – azaz feltehetően a nevelőszülői tanácsadón, gyámon, más nevelőszülőkön kívül mással nem működnek együtt, egyikük sem érzi ezt így, feltételezhetően azért, mert ha nincs kapcsolat, nincs konfrontáció sem.

IV.4. Nevelőcsaládok fogyasztási mintázatai a posztmodern társadalomban

IV.4.1. NEVELŐCSALÁDOK ANYAGI HELYZETE A TARTÓS FOGYASZTÁSI CIKKEKKEL VALÓ ELLÁTOTSÁG TÜKRÉBEN

A kizárólag szakmai kapcsolatokra alapozott, összevont kapcsolati tőke vizsgálatát követően elemzésünk következő részében azt vizsgáljuk fel, hogy milyen jellemzői vannak a posztmodernként fémjelzett társadalmunkban a nevelőcsaládok háztartásainak, hogyan jelennek meg a családok, a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek a fogyasztói társadalom különböző szinterein, mennyire jellemző rájuk az élménykeresés, a vásárlási láz, szabadidejük nagy részét mire fordítják, a szabadidőhöz köthető szolgáltatások igénybe vétele milyen mintázatot mutat.

A válaszadók háztartásainak tartós fogyasztási cikkekkel való ellá-

¹⁰ Ennek oka lehet az is, hogy kevés az egy cellára jutó elemszám.

tottságát megfelelőnek ítéljük. A közvetett módon, az anyagi helyzetet is mérő mutató attribútumai¹¹ közül a családok átlagosan 10 tartós fogyasztási cikket jelöltek meg. A legkevesebbet jelölő válaszadó háztartásában hét berendezés található, a legmagasabb érték pedig 14 volt.

A kevesebb mint tíz háztartási eszközzel bírókat „átlag alatti” anyagi helyzetűként definiáltuk, az ő arányuk 23%, „átlagos” anyagi helyzetűek, akik tíz jelölést tettek¹², ők teszik ki a minta 30 százalékát, 47 százalék anyagi helyzete pedig átlag felettinek bizonyult.

Ennek ellenére családja anyagi helyzetével a többség elégedetlen. Az átlagos és az átlag feletti anyagi helyzettel rendelkezők választásainak vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a „vízvázalasztó” tartós fogyasztási cikkek a szárítógép, az alternatív energia felhasználását szolgáló berendezések és a laptop. Azok a válaszadók, akik laptoppal és számítógéppel is rendelkeznek, elégedettek az anyagi helyzetükkel.

Szignifikáns összefüggések¹³ mutathatók ki a nevelőszülőként eltöltött évek száma, a nevelőszülői státusz és a tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottság között. Az átlag feletti anyagi helyzetű kategóriába eső családokban a több mint tíz éve nevelőszülői feladatot ellátók felülreprezentáltak (66%).

A hivatásos nevelőszülők 75 százaléka átlag feletti kategóriába tartozik, valószínűleg náluk a magasabb gyermeklétszám is indokolja a felszereltség magasabb szintjét, míg a hagyományos nevelőszülőknek 40 százaléka tartozik ebbe a kategóriába.

A posztmodern társadalom meghatározását célzó elméletek többségében a fogyasztói és az információs társadalom kifejezések gyakran jelennek meg egymás mellett. Az információs társadalom hallatán a világháló és az ehhez kapcsolódó audiovizuális, infokommunikációs eszköztár jutott eszünkbe, ezért rákérdeztünk arra, hogy „Van-e az otthonukban internet hozzáférési lehetőség?” Az esetek nagy többségében (86%) a válasz igen volt. Tekintve, hogy többségük kistelepülésen él, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, anyagi helyzetét nem megfelelőnek ítélő nevelőszülő, ezt a magas arányt meglepőnek tartjuk.

Lineáris regresszió elemzéssel vizsgáltuk, hogy az internettel való rendelkezés milyen egyéb mutatókkal áll együtt. A korreláció analízis elvégzését követően megállapítható, hogy szignifikánsan¹⁴ csak az anyagi tőke korrelál az internet hozzáféréssel (korreláció értéke 0,23), azaz pozitív előjelű korreláció miatt igaz az, hogy minél jobb a család anyagi helyzete, annál nagyobb valószínűséggel rendelkeznek internettel. Pozitív irányú együttállás mutatkozik az életkor, az iskolai végzettség és a háztartásban élő gyermekek számának vonatkozásában is, ám itt a magas szignifikancia értékek nem zárják ki a véletlenszerűséget.

¹¹ Hűtőszekrény, fagyasztóláda/szekrény, forgó tárcsás mosógép, automata mosógép, video, hifi, házi mozi, DVD-lejátszó/felvevő, asztali számítógép, laptop, televízió, mikrohullámú sütő, mosogatógép, szárítógép, energiatakarékos izzók, alternatív energia felhasználására szolgáló berendezések, egyéb.

¹² Az összevont anyagi helyzet mutatójának gyakorisági táblázatában a mean, a median és a modus is tízes értéket vesz fel.

¹³ chi-négyzet értéke 0,001 és 0,01 között van

¹⁴ chi-négyzet értéke 0,001 és 0,01 között van

A fenti eredmények elgondolkodtatóak, a társadalmi, demográfiai mutatók ismeretében azt feltételeztük, hogy a nevelőcsaládok internettel való ellátottsága jóval alacsonyabb arányt mutat. Hogy pontosabb képet kapjunk az internethez való viszonyról, azt is megkérdeztük, hogy „Mire használják az internetet?” A nyitott kérdésekre kapott válaszok elemzését követően érdekes, de talán nem meglepő kép rajzolódott ki. A családokban főként a kiskorúak használják az internetet, szórakozásra, zenék, filmek, képek, tanuláshoz szükséges anyagok letöltésére, és a háziasszonyok, azaz a nevelőszülők többsége (a kérdésre válaszolók 54 százaléka) recepteket keres az interneten.

A nevelőszülők vonatkozásában itt „felemás posztmodernizációról” beszélhetünk, mert bár posztmodernnek tekinthető, hogy a háztartások többségében van internet, és az is, ha a szakácskönyv helyett a számítógép áll a gáztűzhely „mellett”, ugyanakkor számos, a munkavégzésüket és munkakörülményeiket is nagymértékben javító internet adta lehetőséggel az ismeretek hiányában nem élnek. Így például nem rendelkeznek e-mail címmel sem, holott ez a többi szakemberrel való kapcsolattartást ingyen és gyorsan lehetővé tenné, a sok papírmunkát felválthatná az online ügyintézés, s a dokumentumok célba juttatása is kevesebb energiáfordítást (idő, pénz) igényelne.

IV.4.2. A NEVELŐCSALÁDOKBAN ÉLŐ GYERMEKEK SZABADIDŐ ELTÖLTÉSI ÉS VÁSÁRLÁSI SZOKÁSAI, LEHETŐSÉGEI

Megvizsgálva a válaszadó nevelőszülők által gondozott, gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek pénzköltési szokásait, szintén arra kerestük a választ, hogy a posztmodernitásnak ezen dimenziója hogyan alakul a nevelőcsaládokban.

A gyermekek fogyasztói társadalomba való bekapcsolódását az alábbi mutatókkal mértük úgy, hogy a nevelőszülők alábbi kérdésekre adott válaszaikra hagytuk:

- Mennyire fontos érték a gyermekek életében a pénz?
- Szeretnek-e vásárolni a gyermekek?
- Mire költik a pénzüket a gyermekek?
- Mivel töltik a szabadidejüket a gyermekek?

Annak ellenére, hogy a válaszadó nevelőszülők 73 százaléka úgy ítéli meg, hogy az általuk nevelt gyermekek életében a pénz fontos, sőt, nagyon fontos érték, és megítélésük szerint a gyermekek szeretik költeni a pénzt, a kirajzolódó vásárlási, fogyasztási, szabadidő eltöltési szokások „egysíkúságot”, „fantáziátlanságot” tükröznek, ami természetesen épp úgy adódhat a kistelepülések adta lehetőségek korlátaiból, mint a nevelőcsaládok szociokulturális jellemzőiből.

A nevelőszülők válaszaik alapján a nevelt gyermekek 60 százaléka édességre költi a pénzét, 14 százalékuk élvezeti cikkekre, 13 százalékuk játékot vásárol, és a többiek nem vásárolnak. Nem járnak bevásárló központokba, Mc'Donalds-be, nem vásárolnak könyveket, audiovizuális eszközöket, sportoláshoz, szabadidő eltöltéshez, hobbihoz kapcsolódó egyéb cikkeket.

SZOCIÁLIS MUNKA

Szabadidő eltöltésükre és az elmúlt hónapok legizgalmasabb élményére vonatkozóan sem a posztmodern társadalom fiataljaira jellemző élményhajsza és izgalomkeresés (Pikó, 2008) jellemző. Nyaralni legalább belföldön minden gyermek járt, mégsem ehhez kötődött a legizgalmasabb élmény a nevelőszülők 65 százalékánál, többségük úgy ítélte meg, hogy a gyermeknél az iskolai bizonyítvány eredményei, vagy esetleg az iskolakezdés okozta a legnagyobb izgalmat.

Az alábbi gyakorisági megoszlás szerinti rangsorból a gyermekek által leginkább preferált szabadidős elfoglaltságok olvashatók ki:

1. sportolás (75%)
2. televíziózás (74%)
3. DVD-zés (60%)
4. városnézés (56%)
5. kártyajátékok, olvasás (55%)
6. kerti parti (54%)
7. gyöngyfüzés (52%)
8. virtuális játékok (51%)
9. internetezés (43%)
10. testfestészet, múzeum (21%)
12. színház, mozi, csúszdapark, házibuli, sakkozás (19%)
13. diszkó (14%)

IV.5. A „posztmodern gyermek” jellemzői a nevelőszülők szemszögéből

Arra a kérdésre, hogy „Mit jelent a posztmodern gyermekkor a nevelőszülő szerint? Mennyiben más a mai gyermekek gyermekora?” a válaszoló nevelőszülők nagy többségének válaszait (82%) összefoglalva az alábbi megállapítást tehetjük: a nevelőszülők a posztmodern gyermekkor meghatározásakor az általuk nevelt gyermekek jellemzőiről írtak.

A nevelőszülők szerint a mai kor gyermekének életében elsődleges fontosságú a számítógép és a pénz. Jövőbeni céljaik megfogalmazásakor főként olyan munkahelyre vágnak, ahol kevés munkával sok pénzt lehet keresni. A média világa hamis illúziókat ébreszt bennük: egy olyan világ képét tárja eléjük, amely számukra elérhetetlen, emiatt sok esetben frusztráltak, agresszív, deviáns magatartást tanúsítanak, a képernyőről áradó erőszak nagy hatással van rájuk.

Társadalomlélektani szempontból a posztmodernitás dimenzióiként említik a devianciák arányának emelkedését. A szakmai kapcsolati tőke elemzésekor fény derült arra, hogy a pszichológussal való „gyenge, az ismeretség szintjén álló” kapcsolatok gyakorisága igen alacsony, ebből arra következtethetnénk, hogy a nevelt gyermekek esetében a lelki problémák és az ebből eredeztethető devianciák aránya is alacsony. Ennek a feltételezésnek éppen ellentmondanak a következő adatok.

A válaszadó nevelőszülők közel 50 százaléka érzi úgy, hogy a nevelése alatt álló gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekeket állandó bizonytalanság, önbizalomhiány, felpörgetettség, empátia-hiány jellemmez. 30% és 40% között mozog azoknak az aránya, akik szerint a gyermekek félnek a jövőtől, szoronganak, önzőek, túlzott egocentrizmus

és hiperaktivitás jellemzi őket. A nevelőszülők által *leggyakrabban* jelölt devianciák gyakorisági sorrendje a következő képet mutatja:

1. dohányzás (40%)
2. lopás (35%)
3. mentális zavarok (30%)
4. alkoholfogyasztás (15%)
5. fizikai erőszak (10%)
6. szexuális abúzus (5%).

A fenti adatok tükrében a posztmodernitás társadalomlélektani dimenziója értelmezhető a vizsgált nevelőcsaládok körében.

V. Összegzés

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy a speciális gyermekvédelemben, a gyermekvédelmi szakellátásban élő kiskorúak gyermekkorát formáló családokban értelmezhető-e a posztmodernitás, és ha igen, milyen dimenziókban. Kutatási eredményeink igazolják, hogy amiképp az a premodern korban is közösségi törekvés volt, napjaink posztmodern társadalmában is elsődleges gyermekvédelmi célként fogalmazódik meg az általunk vizsgált megyében is, a helyettesítő védelem családban való megoldása. A feladatvégzés mögött meghúzódó motivációk sem újszerűek, hiszen minden esetben a gyermekszeretetet, az altruizmusra való hajlamot értük tetten a válaszokat elemezve, és az is bebizonyosodott, hogy külső motivációs tényezőként nem jön számításba a munkavégzésért járó pénzbeli juttatás és a társadalmi környezet támogató hozzáállása sem.

Összefoglalva a szabadidő-eltöltési szokásokra vonatkozó eredményeket, megállapítható, hogy a posztmodern gyermekkorban a tanulmány első részében idézett – a gyermekeket veszélyeztető, „gyermekkoruk halálát” vagy az őket „siettető” – területei a vizsgálati mintába került Békés megyei nevelőszülőknél élő gyermekek, illetve fiatalok vonatkozásában nem jelennek meg. Nem kapcsolódnak be a felnőttek életterébe, plázákba, kávézóba, Mc'Donalds'-be nem jelennek meg, azonban ugyanígy nem jellemző rájuk a „magaskultúra” fogyasztása sem. A fentiek értékelése, értelmezése megítélésünk szerint nézőpontfüggő. Ha a gyermekvédelmi törvénynek, a „gyermek mindenekfelett álló érdekét” hirdető alapelvéből indulunk ki, elsőre megkönnyebbülten felsóhajthatunk, hogy hiszen a nevelőszülők védik a posztmodern kor gyermekkor- és lélektromboló hatásaitól a gyermeket, mert az nem vágyik gyorséterembe, plázába, stb. Egy későbbi kutatás célkitűzéseként szolgálhatna annak vizsgálata, hogy a vér szerinti családban élő kortársak szabadidő-szervezési módjai és lehetőségei milyen azonosságokat és különbségeket mutatnak. A komparatista szemlélettel vizsgálódva felmerülhet a kérdés, hogy rendszerspecifikus jelenségről van szó, esetleg településtípusbeli sajátosságról, kiegyenlítő avagy társadalmi távolságot növelő folyamatok zajlanak a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó nevelőszülőknél élő gyermekek szabadidő-szervezésének vonatkozásában. Újabb kutatóterületként merült fel a gyermeklétszámok alakulásának rendszeren

belüli vizsgálata is. Milyen működési mechanizmusok, érdekérvényesítési módok és mintázatok rajzolódnak ki a törvényi kereteken lényegesen túllépő gyermeki „csoportokat” nevelő gyermekvédelmi szakemberek tevékenységében? Hogyan tudja a törvényben előírt kötelességeit maradéktalanul a gyermek szolgálatába állítani az ilyen módon terhelt és feltételezhetően túlterhelt nevelőszülő? Kinek az érdeke érvényesül?

Megvizsgálva a posztmodernitás fogyasztási dimenzióját, választ kaptunk többek között arra a kérdésünkre is, hogy „Virágtartó-e a számítógép, avagy ablak a nagyvilágra?”. „Felemás posztmodernizációt” véltünk felfedezni az általunk vizsgált nevelőszülők körében, mert bár a számítógép, internet nem virágtartóként funkcionál, viszont sok esetben mindössze a szakácskönyvet helyettesíti. Ebben a felismerésben látjuk kutatásunk egyik gyakorlati hasznát, hiszen az egyébként infokommunikációs eszközökkel megfelelően ellátott családokban a szakmai munkavégzést könnyítené, és a feladatellátáshoz kapcsolódó energiaráfordításokat is nagy mértékben csökkentené, ha a nevelőszülők rendelkeznének a számítógép- és az internet felhasználói szintű ismeretével. Ennek érdekében a kötelező továbbképzések körében ezt célzó kurzus szervezése célszerű lenne a nevelőszülői hálózat működtetője részéről, illetve az online elérhetőségi rendszerek szakmaközösségi kialakításában szintén nagy lehetőségek rejlenek. Ahogyan további szakmai sikereket érhetnének el a nevelőszülők az általuk problémásként ítélt gyermekek nevelésekor is, abban az esetben, ha biztosítanák vagy koordinálnák a nevelőszülők és a pszichológus közötti szakmai kapcsolatot, hiszen kutatási eredményeink tükrében a nevelt gyermekek körében fellelhető devianciák magas arányával jelenleg nem áll összhangban a nevelőszülők pszichológussal való szakmai együttműködése.

Végezetül megállapítottuk, hogy korunk gyermekeinek gyermekkorában az újszerűséget a nevelőszülők a számítógép, az internet, a média gyermekekre gyakorolt, főként negatív hatásában látják, véleményük szerint a mai kor gyermekkorra főként ezen technológiai eszközök mindent meghatározó térnyerése miatt posztmodern.

Irodalom

- A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata (1994) (szerk.: Domszky András, Hazai Veronika, Herczog Mária) Budapest: Pont Kiadó.
- Bangó Jenő (2008): Útkeresés a posztmodernben. Ember és társadalom a globalizációban és a regionalizációban (2000–2008). Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Barber, B. R. (1995): Jihad vs. McWorld. New York: Times Books, 1995.
- Bauman, Zygmunt (2002): Globális média, globális kultúra. Magyar Tudomány, 47. 748–761.
- Beck, U. (1992): Risk society: Towards a new modernity. London: Publications, 1992.
- Buchman, M. (1989): The script of life in modern society. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
- Buckingham, D. (2002): A gyermekkor halála után. Felnőni az elektronikus média világában. Helikon Kiadó
- D. Bell (1973): The Coming of Post-Industrial Society. New York

- Elkind, D. (2001): The Hurried Child. http://www.amazon.com/Hurried-Child-Growing-Fast-Soon/dp/0738204412#reader_0738204412 Letöltés ideje: 2010. november 10.
- Flaskas, C. (1997): 'Reclaiming the idea of truth: some thoughts on theory in response to practice'. Journal of Family Therapy, 19,1, 1–20.
- Fukuyama, F. (1994): A történelem vége és az utolsó ember. Budapest: Európa kiadó, 1994.
- Garbarino, J. (1993): Childhood: what do we need to know? (Childhood, Vol. 1. N. 1-3.)
- Hankiss Elemér (1997). Az emberi kaland. Egy civilizáció-elmélet vázlata. Budapest: Helikon kiadó, 1997.
- Herczog Mária (1995): A nevelőszülő helye és szerepe a gyermekvédelemben. Esély 1995/2. 82–100.
- Herczog Mária(1998): A gyermekvédelem dilemmái. Budapest: Pont Kiadó.
- Hofferth S., Kinney D., and Dunn J. (2009): The „Hurried” Child: Myth vs. Reality. In: Life Balance: Multidisciplinary Theories and Research, ed. by Kathleen Matuska and Charles Christiansen. AOTA Press and SLACK Inc. , chap. 13, pp. 183–206.
- Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty (1993): A posztmodern állapot. Horror Metaphysicae. Hungarian translation, 1993.
- Kálmánchey Márta (2001): Nevelőszülőnél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák. Család, Gyermek, Ifjúság 2001/2. X. évf. 24–29.
- Lash (1990): Sociology of postmodernism. London–New York: Routledge, 1990.
- Lyotard, J.-F. (1993): A posztmodern állapot. In: Habermas, J.–Lyotard, J. F.–Rorty, R.: A posztmodern állapot. Századvég, Budapest, 1993.
- Nagy Pál (1993): „Posztmodern” háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida (1993). Párizs, Bécs, Budapest: Magyar Műhely.
- Pikó Bettina (2008): Életmód helyett életvezetés? Egészségkockázatok a posztmodern társadalomban. Valóság, 2008/5.
- Riesman, D. (1996): A magányos tömeg. Budapest: Polgár Kiadó, 1996.
- Ritzer, G. (1997): Postmodern social theory. McGraw-Hill, New York, 1997.
- Szabó Máté (2008): Az emberi jogok fejlődésének fordulópontjain. Beszélő,. XIII/11.
- Vajda Zsuzsanna (1997): Elveszett gyerekkor. 2000. 1997/11. 46–52.
- Vajda Zsuzsanna (2000): Gyermekfelfogás és gyermekkor a történelemben. In: (szerk.: Pukánszky Béla) A gyermek évszázada. Budapest, Osiris. 80–102.
- Vajda Zsuzsanna (2005): Gyerekek a képernyőn. Iskolakultúra. 2005/1. 35–53.
- Vajda Zsuzsanna (2010): Siettetett gyerekek. <http://mapszie.hu/velemenynk-szerint/11-siettetett-gyerekek-> Letöltés ideje: 2010. november 8.
- Vajda Zsuzsanna – Kósa Éva (2005): Neveléslélektan. Budapest, Osiris